

A FORDÍTÁSI HIBÁK ÉRTÉKELÉSE AZ ÉLETBEN, A KÉPZÉSBEN ÉS A VIZSGÁN

A fordítási megbízások elnyeréséhez, fordítóirodák létesítéséhez egyre több helyen szükség van a fordítói képzettség igazolására. A megfelelő bizonyítvány megszerezhető szervezett szakfordítói képzés keretében vagy szakfordítói képzés nélkül az országos szakfordító és tolmácsvizsgán. A képzéstől független vizsgáztatásnak az a rendeltetése, hogy azok a gyakorló fordítók, akik nem vettek részt szervezett fordítóképzésben, de évek dolgoznak a szakmában, bizonyítványt kapjanak arról, hogy alkalmasak fordítói feladatok elvégzésére. Kis nyelvek esetében sokszor ez az egyetlen módja a fordítói képesítés megszerzésének. A fordítások értékelésének ilyenkor súlyos egzisztenciális következményei lehetnek, tehát a vizsgázók számára világossá kell tenni az értékelés szempontjait. A vizsgahelyzet szimulálni igyekszik a valóságot (a vizsgáztatók igyekeznek reális fordítói feladatokat adni), de természetesen mégis nagyon messze van a valóságtól (kézírás, internetes hozzáférés hiánya). A javítás módszere is különbözik a valóságban megszokott lektorálástól, de különbözik a fordítóképzésben alkalmazott javítási módszerektől is.

E három javítási módszer egybevetéséről az utóbbi években több előadást tartottam: vö: III. Language International Conference (Helsingör 1995), Szakfordítóképzési Szakmai Nap (Gödöllő 2002), IV. FTK Konferencia (Budapest 2002), XII. MANYE Kongresszus (Szeged 2002). A helsingöri, és a szegedi előadás anyaga írásban is megjelent (Klaudy 1996, 2003) mivel azonban ezek a konferencia-kötetek nehezen hozzáférhetők, és a kérdés ma aktuálisabb mint valaha, szeretném a témát újra felvetni a *Fordítástudomány* olvasói számára.

Közben a pedagógiai célú értékelés témájából megszületett egy kiváló PhD értekezés: Dróth Júlia: *A fordítások formatív értékelése* című munkája, amely nagyon alaposan feldolgozza a pedagógiai célú értékelés témájának különböző vetületeit, és megtalálható benne a téma minden részletre kiterjedő szakirodalmi áttekintése (Dróth 2001a). Ugyancsak Dróth Júliánál találunk érdekes áttekintést arról, hogyan zajlik a fordítások értékelése az életben (Dróth 2001b).

A fordítások javítása és a fordítások értékelése terminust gyakran szinonimaként használják, pedig mindkettőnek más a célja, más a módszere, mégpedig attól függően, hogy a fordítási esemény hol történik (1) az életben, (2) a fordítóképzésben vagy a (3) a szakfordítói vizsgán.

1. Javítás és értékelés az életben

Az életben, a fordítóirodák mindennapi munkájában értékelés nincs, csak javításra van szükség. A javítás célja a megrendelő igényeinek kielégítése. Hozzá kell tenni, hogy erre is csak akkor kerül sor, ha egyáltalán lektorálással rendelik meg a szöveget a fordítóirodától, mert gyakran előfordul, hogy a megrendelő – költségmegtakarítás céljából – nem is kér lektorálást. A lektor nem értékeli a fordítást, nem osztályozza le, hanem az eredetivel összehasonlítva kijavítja a hibákat. Természetesen jelezheti a megbízónak, hogy a fordítás minősége gyenge, és ennek a fordítónak többé ne adjanak fordítást, de a fordító teljesítményének egzakt értékelése nem feladata. Mint ahogy nem feladata a fordító továbbképzése sem.

Az életben a jó megoldást mindig be kell írni a fordításba, még hozzá egyértelműen kell jelezni, hogy mettől meddig tart a hibás rész, mit kell kicserélni. Mindez történhet a hagyományos korrektúrajelekkel is, de ha a lektor nem papíron kapja a szöveget, akkor gépi korrektúrával dolgozik. Ez utóbbi esetben, ha a lektor nem kapcsolja be a „változások követése” programot a javításnak nem marad nyoma. Ha fordítóiroda valamilyen okból kíváncsi a lektori javításokra, úgy kéri a fordítást, hogy a változtatások bennmaradjanak a szövegben.

A változtatások követése egyaránt fontos információkat nyújthat a fordítóirodának a fordító és a lektor munkájáról. Mindazonáltal a hibák megnevezése, magyarázata és súlyozása nem része a fordítóirodák mindennapi munkájának.

2. Javítás és értékelés a szakfordító-képzésben

A szakfordító-képzésben javításra és értékelésre egyaránt szükség van. A fordítások javításának célja a leendő szakfordítók fordítói kompetenciájának fejlesztése. Egyes vélemények szerint a fordítói kompetencia úgy is fejleszthető, ha a tanár a képzés során csak javít és nem értékeli, hanem rábízta a fordítójelöltre, hogy tanuljon a javításokból. Mivel azonban a fordítóképzésben rendszerint meghatározott óraszám áll rendelkezésre, az értékelést maguk a hallgatók is elvárják. Annál is inkább, mert a vizsgán az értékelés elkerülhetetlen. Természetesen az értékelés a fordítóképzésben **terapeutikus**, tehát célja, hogy a fordítói kompetencia fejlesztése és nem a hallgató önbizalmának megingatása (bár néha az sem haszontalan).

A fordítóképzésben a tanárnak úgy kell javítani, mintha lektorálná a fordítást, tehát nem elég, ha hullámos vonallal aláhúzza a hibákat, vagy kérdőjelet tesz a margóra. A hallgatónak látnia kell, hogy mennyit kell még dolgozni valakinek az ő fordításán, hogy az nyomdakész legyen. A javítás történhet a szokásos korrektúrajelekkel vagy gépi korrektúrával, ha a hallgatók e-mailen küldik a fordítást. Ilyenkor a változások követése programot mindig be kell kapcsolni. A hibák javítása váltakozhat a hiba megnevezésével. Fontos, hogy a tanár szakszerű magyarázatot tudjon találni a hibákra, mert az „így nem szép”, „így nem magyaros” típusú indoklásokat nem lehet

általánosítani. Hasznos lehet a hibák súlyozása is, hiszen a szöveg használhatóságát veszélyeztető hiba nyilvánvalóan nagyobb súllyal esik latba, mint pl. a rossz kötőszóhasználat.

Ha a tanár gépi korrektúrával küldi vissza a javított szöveget, lábjegyzet formájában fűzheti hozzá a fordításhoz a javításra vonatkozó magyarázatait.

3. Javítás és értékelés a szakfordítói vizsgán

A szakfordítói vizsgán az értékelés fontosabb mint a javítás. Ilyenkor az értékelés **diagnosztikus**, azt kell eldönteni, hogy a jelentkező alkalmas-e szakfordítói feladatok elvégzésére.

Ehhez nem kell feltétlenül nyomdakészre szerkeszteni a fordítást, tehát a jó megoldásokat nem kell mindig beírni a szövegbe. A hibák megnevezésére és súlyozására azonban feltétlenül szükség van. A hibák típusának megnevezésére azért van szükség, mert a vizsgázóknak joguk van betekinteni a javított fordításba, és ha a hibák explicit módon meg vannak nevezve, akkor a betekintéskor nincs szükség a javító tanár személyes jelenlétére. A hibák súlyozására pedig azért van szükség, mert a különböző nyelvekből javító tanároknak, kell valamiféle útmutatót adni, hogy egységes elvek szerint értékeljenek.

Az 1. táblázat összefoglalja az elmondottakat.

I. táblázat

A hibák javítása és értékelése az életben, a képzésben és a vizsgán

	Az életben	A képzésben	A vizsgán
A hibák kijavítása	szükséges	szükséges	nem feltétlenül szükséges
A fordítás értékelése	nem szükséges	szükséges (terapeutikus)	szükséges (diagnosztikus)
Cél	a megrendelő igényeinek kielégítése	a fordítói kompetencia fejlesztése	szakfordítói feladatokra való alkalmasság elbírálása
Módszer	kézi javítás korrektúrajelekkel	kézi javítás korrektúrajelekkel	kézi javítás
	gépi korrektúra, a változások megőrzése fakultatív	gépi korrektúra, a változások megőrzése ajánlatos	
A jó megoldás beírása	szükséges	ajánlatos, de változhat a hiba megnevezésével	nem feltétlenül szükséges
A hibák megnevezése	nem szükséges	ajánlatos, de változhat a jó megoldás beírásával	szükséges
A hibák magyarázata	nem szükséges	szükséges	nem szükséges
A hibák súlyozása	nem szükséges	szükséges	szükséges

4. Fordítási hibatipológiák

A fordításban elkövetett hibák szakszerű megnevezése nem könnyű. Ahány lektor annyiféleképpen nevezi meg a hibákat. A nyelvtanár képzettségű lektorok szeretik a nyelvoktatásban megszokott nyelvészeti kategóriákat alkalmazni: pl. lexikai hiba, grammatikai hiba. Akik ismerik a fordításpedagógiai szakirodalmat, arra figyelnek, hogy mi a hiba oka: vajon a fordító a forrásnyelvi szöveget nem értette, vagy a célnyelvi megfogalmazásba csúszott hiba, vagy az átváltás volt sikertelen? Ennek megfelelően percepció, produkció és transzfer hibákat különböztetnek meg.

A fordítást kutató nyelvészek szeretik a hibák szintjét megállapítani: szószintű, mondat szintű és szövegszintű hibákat különítenek el. A gyakorló fordítók általában mindenféle hibamegnevezés és hibatipológia ellen tiltakoznak, mondván, hogy már az első bekezdés elolvasása után is el tudják dönteni, hogy az illető alkalmas szakfordítónak vagy sem. Az ő megközelítésüket leginkább az információ átadásának sikerességéből kiinduló tipológiának lehetne nevezni. A fentiek alapján négy fő hibatipológia különíthető el.

- I. A hibák okából kiinduló tipológia
- II. Az információ átadásának sikerességéből kiinduló tipológia
- III. Nyelvészeti kategóriákra alapozó tipológia
- IV. A hiba előfordulásának szintjéből kiinduló tipológia

Az alábbiakban felsorolásszerűen áttekintjük, hogy a különböző kiindulású hibatipológiáknak milyen hibakategóriák felelnek meg.

I. A hibák okából kiinduló tipológia:

- (1) Megértési hiba (a fordító nem érti a forrásnyelvi eredeti szöveget),
- (2) Transzfer hiba (nem tudja átváltani),
- (3) Megformálási hiba (nem tudja megfogalmazni a célnyelven),
Ide tartoznak a nyelvhelyességi hibák: egyeztetés, helyesírás, nagybetű/kisbetű, egybeírás/különírás stb.,
- (4) Figyelmetlenségből adódó hiba (pl. 1956 helyett 1856).

II. Az információ átadásának sikerességére épülő tipológia:

- (1) A fordításban MÁS van, mint az eredetiben,
- (2) A fordításban TÖBB van, mint az eredetiben,
- (3) A fordításban KEVESEBB van, mint az eredetiben.

III. Nyelvészeti kategóriákra alapozó tipológia:

- (1) lexikai hiba (pl. rossz szóválasztás),
- (2) morfológiai hiba (pl. rossz ragozás, toldalékolás),
- (3) szintaktikai hiba (pl. rossz mondszerkezet).

IV. A hiba előfordulásának szintjéből kiinduló tipológia:

- (1) Szószintű hiba (szószinten javítható, pl. rossz terminus),
- (2) Mondatszintű hiba (az egész mondatot át kell szerkeszteni),
- (3) Szövegszintű hiba (az egész szöveget át kell szerkeszteni),
- (4) Stilisztikai hiba (nem veszi figyelembe az eredeti szöveg stílusát, más regiszterben fordít, pl. szakmai közönségnek szóló cikkbe beszélt nyelvi elemeket kever),
- (5) Pragmatikai hiba (nem veszi figyelembe a célnyelvi olvasóközönséget).

5. A fordítási hibák súlyozása

A hibák súlyozására nincs szükség az életben, ahol a lektornak mindent ki kell javítania az egyszerű elírástól, vagy vesszőhibától a súlyos félrefordításig. A fordítás oktatásában fontos lenne a hibákat súlyozni, de a tanárok nagy része vonakodik ettől, és nem is szeretnek osztályzatot adni a javított fordításokra. Ennek több oka is van. Részben az a valóságos probléma, hogy a fordítási hibákat nehezebb azonosítani, értékelni és súlyozni, mint a nyelvtani hibákat. A másik ok a tanár-diák viszony jellege a fordítóképzésben, amely inkább hasonlít a kezdő fordító-tapasztalt fordító viszonyra, különösen akkor, ha a fordítóképzés posztgraduális szinten folyik.

A modern fordításdidaktikai szakirodalom, különösen Donald C. Kiraly munkássága még graduális szinten is nagy súlyt helyez arra, hogy a fordítóképzésben a tanár ne a "minden tudás forrása" szerepet játssza, hanem együtt oldja meg a fordítási problémákat a hallgatókkal. Hogy ez mennyire így van, jól megfigyelhető az Fordító- és Tolmácsképző Központ számítógépes termében, ahol van egy centrálisan elhelyezett tanári számítógép, a tanárok általában mégis a hallgatók között ülnek, valamelyik hallgatói számítógépnél, és együtt dolgoznak velük.

Ezért azután a hibák súlyozása a tanév közben gyakran elmarad, és csak a félélvzáró fordítások, a zárthelyi fordítások és a diploma fordítások értékelése után tudják meg a hallgatók, hogy a fordítást oktató tanár, mit tart súlyos hibának, mit tekint apró figyelmetlenségnek, milyen szerepet tulajdonít a helyesírási hibáknak, vesszőhibáknak, kihagyásoknak, hány hibának számítja az ismétlődő hibákat stb.

A Fordító- és Tolmácsképző Központban a hibák súlyozásában két útmutatóval segítjük a javító tanárokat, az egyik a diploma fordítások javításához készült (készítette Klaudy Kinga), a

másik az országos szakfordítói vizsgán készült fordítások javításához készült (készítette Szabari Krisztina).

5.1. Útmutató a diplomafordítások értékeléséhez

A fordítói diploma feltétele az, hogy a jelölt magyar nyelvre nyomdakész fordítást tudjon készíteni. Jelest az a fordítást kap, amely „lektorálás nélkül közölhető”, elégtelen az a fordítás, amely „a nem lektorálható”. Részletesebben:

(5) jeles, ha a fordítás a forrásnyelvi szöveg tartalmát teljes mértékben visszaadja, a célnyelvi megformálás hibátlan, vagyis szerkesztés nélkül közölhető,

(4) jó, ha a fordítás a forrásnyelvi szöveg tartalmát teljes mértékben visszaadja, de a célnyelvi megformálás tekintetében kisebb mértékű (szószintű) szerkesztésre szorul,

(3) közepes, ha a fordítás egy-két esetben eltér a forrásnyelvi szöveg tartalmától, és a célnyelvi megformálás tekintetében jelentősebb mértékű (szószintű és mondat szintű) szerkesztésre szorul.

(2) elégséges, ha a fordítás három vagy több esetben eltér a forrásnyelvi szöveg tartalmától, a célnyelvi megformálás tekintetében jelentősebb szerkesztésre szorul (szószinten, mondat szinten és a magyar nyelv helyesség tekintetében pl. központozás, helyesírás), de még érdemes megszerkeszteni.

(1) elégtelen, ha a fordítás három vagy több esetben eltér a forrásnyelvi szöveg tartalmától, a célnyelvi megformálás tekintetében jelentősebb szerkesztésre szorul (szószinten, mondat szinten és magyar a nyelv helyesség tekintetében pl. központozás, helyesírás), és nem érdemes megszerkeszteni, ami azt jelenti, hogy egyszerűbb újfordingítani, mint megszerkeszteni.

5.2. Útmutató az országos szakfordítói vizsga fordításainak értékeléséhez

Az országos szakfordítói vizsgán, mint említettük, a hibák megnevezése rendkívül fontos, mivel a javításokat indokolni kell, és a súlyozás is elkerülhetetlen. A súlyozástól függ, hogy a bíráló alkalmasnak tartja-e a jelöltet fordítási feladatok elvégzésére vagy sem (tudná-e például jó szívvel ajánlani maga helyett)?

Az FTK-ban alkalmazott hibatipológiát és a súlyozás elveit Szabari Krisztina alakította ki nemzetközi tapasztalatokra támaszkodva (elsősorban az ATA = American Translators Association elvei alapján). Az általa készített útmutató szerint az alábbi nagy hibákat és kis hibákat lehet megkülönböztetni (a nagy hibákat a margón nagy "H", a kis hibákat kis "h" betűvel jelöljük).

Nagy hibának számítanak a következők:

(l) Megértési hiba: félrefordítás, értelmetlen szó szerinti fordítás, határozatlanság (pl. több

változat megadása), kihagyás, a szövegkohézió és szövegkoherencia súlyos megsértése, logikai sorrend, ok-okozat stb. megváltoztatása, hozzáfűzés stb.,

(2) Durva, a nyelvtudás szintjét megkérdőjelező nyelvtani hiba: alapvető ragozási, szórendi, mondatszerkesztési stb. hibák,

(3). Terminológia: szakszövegek fordításánál a szakszókincs, a terminológia ismeretének feltűnő hiánya,

(4). Feltűnő, súlyos helyesírási és központoszási hibák, pl. földrajzi vagy egyéb tulajdonnevek helytelen írása, nagy- és kis kezdőbetű helytelen használata, külön- és egybeírás következetesen helytelen használata,

(5) Műveletlen, iskolázatlan nyelvhasználat, az írásbeli kommunikációban szerzett gyakorlat egyértelmű hiánya, az olvashatatlan kézírás, a feltűnően csúnya külalak.

Kis hibának minősülnek a következők:

(1) Kisebb, nem értelemzavaró, szószinten javítható megformálási hiba,

(2) Kisebb, nem értelemzavaró nyelvtani hiba,

(3) Kisebb, egyszer előforduló, a mondat értelmét nem megváltoztató központoszási vagy apróbb helyesírási hiba.

Az érdemjegyek a hibák csoportosítása és súlyozása alapján a következőképpen alakulnak:

(5) jeles = 0 nagy hiba és legfeljebb 6 kis hiba

(4) jó = 0 nagy hiba és legfeljebb 10 kis hiba

(3) közepes = 1 nagy hiba és legfeljebb 10 kis hiba

(2) elégséges = 2 nagy hiba és legfeljebb 10 kis hiba

(1) elégtelen = 3 vagy több nagy hiba

Ha a kis hibák száma meghaladja a tizet, értelemszerűen egy nagy hibát számítunk.

A fordítási hibák értékelése és súlyozása nyelvészeti szempontból alig kutatott terület. Az sincs tisztázva, mi számít egyáltalán hibának a fordításban. A nyelvoktatás módszertanában felmerült a hibák értékelésének úgynevezett kommunikatív megközelítése, amelynek lényege, hogy a nyelvtani szempontból helytelen, de az információ átadását nem veszélyeztető hibát kevésbé kell súlyosnak tekinteni. A fordított szövegek esetében ez az út nehezen járható, hiszen a helyesírási hibák például nyilvánvalóan nem veszélyeztetik az információ átadását, mégsem lehet őket elfogadni, hiszen rossz fényt vethetnek az eredeti szöveg szerzőjére. Ugyanez vonatkozik a magyar nyelvhelyességi hibákra is, de ez már elvezet egy másik nagy témához a fordítás és a magyar nyelvi norma kérdéshez (ld. Heltai Pál kétrészes tanulmányát a *Magyar Nyelvőrben* Heltai 2004, 2005).

A fordítási hibák azonosítása, megnevezése, kategorizálása, súlyozása jellegzetesen alkalmazott nyelvészeti feladat. Ha itt sikerülne eredményeket elérnünk, megalapozottabbá tehetnénk a fordított szövegek még mindig jórészt intuíción alapuló értékelését. A lektori javítások nyelvészeti feldolgozásával kapcsolatban most van születőben egy PhD értekezés (Radnóczy Éva, Pécsi Tudományegyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program), a fordítások értékelésével kapcsolatban pedig további szakirodalom található az alábbi művekben: Samuelsson-Brown 1995. Klaudy 1996, 1997, Mossop 2001, Dróth 2001b, Szabari 1999a, 1999b, 2001.

Irodalom

- Dróth J. 2001a. *A fordítások formatív értékelése*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. Kézirat.
- Dróth J. 2001b. Igényfelmérés a fordítási szokásokról és elvárásokról. *Fordítástudomány* 3. évfolyam 2. szám, 21–39.
- Heltai P. 2004. A fordító és a nyelvi normák. I: *Magyar Nyelvőr* 128. évfolyam, 4 szám, 407–435.
- Heltai P. 2005. A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar Nyelvőr* 129. évfolyam, 1 szám, 30–59.
- Kiraly, D. C. 2000. *A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Klaudy K. 1996. Quality Assessment in School Translation and in Professional Translation. In: Dollerup, C. et al. (eds.) *New Horizons. Proceedings of the III. Third Language International Conference on Teaching Translation and Interpreting*. Amsterdam: Benjamins. 198–204.
- Klaudy K. 1997. A fordítás oktatása. In: *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2003. A fordítások értékelése és javítása. In: Tóth Szergej (szerk.) *A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Szeged: JGYTFK. 324–327.
- Mossop, B. 2001. *Revising and Editing for Translators*. Manchester: St Jerome.
- Samuelsson-Brown, G. 1995. *A Practical Guide for Translators*. London: Multilingual matters.
- Szabari K. 1999a. A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből. *Fordítástudomány* 1. évfolyam 1. szám, 27–36.
- Szabari K. 1999b. Az ATA tevékenysége és a fordítók akkreditálása az USA-ban. *Fordítástudomány* 1. évfolyam 2. szám, 88–97.
- Szabari K. 2001. A fordítók minősítése és a fordítói piac. *Fordítástudomány* 3. évfolyam 1. szám, 64–77.